

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

GONDOLATOK EGY KATONA ÉLETRAJZÁRÓL

Pusztaszeri László

GÖRGEY ARTÚR A SZABADSÁGHARCBAN

(*Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 784 o. Nemzet és Emlékezet.*)

Ha valamilyen oknál fogva Magyarország XIX. századi történetéről csak könyvcímek maradnának az utókorra, a későbbi kutató alighanem érthetően vonhatná le azt a következtetést, hogy e korszaknak három igazán jelentős szereplője volt: Kossuth, Széchenyi és Görgei. Ez az a három személyiség, akiknek életéről és tevékenységéről egymagában is kisebb könyvtárnyi irodalom szól már, s e nagy tömegű szak- és álszakmunkán belül a legszélsőségesebb vélemények csapnak össze személyiségük és működésük értékelésével kapcsolatban. S körülbelül ennyi az, ami hármójukat összeköti. Hiszen amíg Széchenyi és Kossuth közéleti tevékenysége évtizedekben mérhető csak, addig Görgei egész működése mindössze 16 hónapig tartott. Előtte szinte ismeretlen kilépett huszárfőhadnagy volt, Világos után pedig hosszú évtizedeken át teljes passzivitásban élte Kossuthéhoz hasonlóan hosszúra nyúlt életét. Ahogy Krúdy Gyula írja róla: „De hát mit is lehetett volna Görgey Artúrnak Magyarországon csinálni, aki emberöltőkön át programja volt a gyűlöletnek, az istentagadó nemzeti keserűségnek, okozója annak, ha a pipaszár eldugult, vagy megbukott a függetlenségi követ?”

S így válik igazán nyilvánvalóvá az az aránytalanság, amely a történelmi bibliográfiát lapozgató számára már kezdetben feltűnhet. Egy történeti jelentőségének *egészét* illetően jóval súlytalanabb egyéniség tevékenységével nagyobb mennyiségű szakmunka foglalkozik, mint pl. Batthyány Lajoséval, Deák Ferencével és Eötvös Józsefével együttvéve.

Görgeiről és a Görgei-kérdés egészéről utoljára fél évszázada jelent meg összefoglaló munka Kosáry Domokos tollából. Éppen ezért csak üdvözölni lehet Pusztaszeri László munkáját, amely „arra tesz kísérletet, hogy hadtörténeti jelleggel áttekinse a tábornok szabadságharc alatti tevékenységét, és felhívja a figyelmet azon fontosabb kérdésekre, amelyek köré az újabb vizsgálódásoknak fel kell épülniük. A politikai összefüggéseket csak annyiban érinti, amennyiben a vizsgált események megértéséhez elkerülhetetlen”. Ugyanakkor „nem, vagy csupán a szükséges mértékben szándékozott állást foglalni a Görgey-kérdés vitáiban” (8. o.). Pusztaszeri ugyanakkor nem tekintí befejezettnek és teljesnek munkáját, hiszen utal arra, hogy a hazai forrásanyag feltárása mellett szükségesnek tartja a külföldi levéltárak idevonatkozó irategyüttesének és az újabb külföldi szakirodalomnak a hasznosítását is. Lássuk tehát, mennyiben tudott a szerző megfelelni saját követelményeinek és célkitűzésének.

Pusztaszeri munkája hat nagyobb fejezetre oszlik, ezek mindegyike Görgei szabadságharc alatti tevékenységének egy-egy jól elhatárolható időszakát tárgyalja. „A konventbiztos” c. fejezet az 1848 nyarától az ozorai diadalig terjedő időszakot, „A schwechati tűzpróba” az 1848. október 10—31. közötti három hét történetét. „A diadalmas Cuncattor” a feldunai hadsereg fővezérévé váló kinevezésétől Dembinski leváltásáig terjedő időszakot ismerteti. „A visszavágás élen” c. fejezet a tiszafüredi zendüléstől Buda visszavételéig tárgyalja az eseményeket, „Az áttörés megszállottja” című az 1849. május 21-től a Komáromból való elvonulásig terjedő időszak eseményeit foglalja össze, végül „Az áruló” az 1849. július 13. és augusztus 13. közötti egy hónap történetét tárgyalja. A periodizáció szempontjából a szerző tehát eleget tett a hadtörténeti jellegű tárgyalás követelményeinek, bár vitára okot adó szempontok itt is vannak. A pándorfalvi (parndorfi) és schwechati események önálló fejezetben való ismertetése nem indokolt (mindössze 20 nap eseményeiről van szó), a Dembinski fővezéri kinevezésétől Görgei ideiglenes főparancsnoki kinevezéséig terjedő időszak eseményeinek tárgyalása viszont önálló fejezetet érdemelt volna. Görgei politikai

tevékenységével önálló alfejezet csak egy esetben foglalkozik; a Buda visszavétele és a Vág-menti hadjárat kezdete közötti három hét eseményeinek felidézésekor. A szerző minden más alkalommal a hadtörténeti fejezetek szövegébe illesztette az erről szóló részeket, s ezzel egyrészt a könyv tárgyalásmódját tette kissé szaggatottá, másrészt megakadályozta, hogy az olvasóban bármiféle összefüggő kép alakuljon ki Görgei politikai működéséről is. Ez utóbbi már csak azért is sajnálatos, mert Pustaszeri ez esetben visszatért a Görgei—Kossuth ellentét hagyományos, politikai jellegű értelmezéséhez, tehát ahhoz, hogy Görgei és Kossuth ellentéteinek nagy része a két férfiú eltérő politikai nézeteiből veszi eredetét, s ezt az ellentétet már 1848 októberétől datálja — minden bizonyíték nélkül (35. o.). Véleményem szerint ez az „ellentét” folyamatosan nem létezett, s a két férfiú vitáit nem eltérő politikai nézeteik, a politikai helyzet eltérő megítélése, hanem a politikai-katonai helyzet követelte katonai intézkedésekről alkotott eltérő véleményük magyarázza. E véleményekben Pustaszeri könyvének adatai csak megerősítettek. Hiszen az 1848 november—decemberi viták középpontjában a határvédelem módja állt, a téli visszavonulás idején a végzendő hadmozdulatokról folyt a vita; a váci nyilatkozat ellen Kossuth legfőbb kifogása az volt, hogy abban Görgei a kormányzatra hárította a visszavonulásért való felelősséget, a nyári összpontosítási viták során pedig szintén a koncentráció színhelyét és a követendő haditervet illetően tért el a két férfi véleménye. Hozzáteendő még, hogy a viták során Görgei általában beadta a derekát, így 1848 végén jobb meggyőződése ellenére a területvédelem mellett, 1849 júliusában, szintén annak ellenére, a levonulás mellett döntött. Egyedül a trónfosztás körüli nézeteltérés jelenthetne az alól kivételt, az azonban a Pustaszeri által idézett forrásokból is kiderül, hogy Görgei, ha ellenezte, azért tette, mert 1. a sereg egységét féltette, 2. arra hivatkozott, hogy az ország területe még nem szabad, 3. hogy *talán* félt annak kedvezőtlen külpolitikai hatásától. A minden polgári forradalomban jelentkező katonai diktatúrai tendenciák és allűrök természetesen a magyar hadseregben is megvoltak, s ezek alól a Görgei-féle hadsereg tisztikara, s talán maga Görgei sem volt kivétel. Ez azonban az események természetes következménye volt, s e jelenség ugyanígy észlelhető volt Perczel vagy Bem esetében is.

Pustaszeri könyvének hadtörténeti részeit már jóval nagyobb elismerés illeti. Az egyes hadműveletek és események tárgyalása általában arányos, jelentőségüknek megfelelő. Némi hiányérzetünk ugyan itt is támadhat, de ez inkább a mű egészének arányaira vonatkozik. A könyv első felében tárgyalja a szerző Görgei tevékenységét 1848 júniusától 1849 május elejéig (11 és fél hónap), a második felében pedig az utolsó három és fél hónap eseményeit. A szerző a téli hadjárat egészével foglalkozik akkora terjedelemben, mint az utolsó öt nap eseményeivel. Általában jól használta fel az idevonatkozó szakirodalom eredményeit, s ahol ilyenre nem támaszkodhatott, ott is viszonylag jól oldotta meg feladatát. Különösen érvényes ez a Vág-menti hadjárat leírására, s némi megszorítással a téli dunántúli hadjárat ismertetésére is. Ez utóbbi azért részletesebb tárgyalást is megért volna, nem csak a móri vereség vonatkozásában. Kitűnő a tavaszi hadjárat leírása, de nem mondható el ugyanez a nyári levonulásról, amely kicsit halványra sikerült. A szerző túlságosan belegabalyodott a tárgyalási kísérletek, a fővezérség körüli vita ismertetésébe, s így ez esetben nem tudott kellő figyelmet szentelni a tábornok hadvezéri tevékenységének. Pedig érdemes lett volna, hiszen Görgei ebben a hadjáratban mutatta meg katonai képességeinek legjavát, amikor négy-ötszörös túlerő szorításában manőverezve vezette le a seregét Komáromtól Aradig úgy, hogy közben mindvégig sikerült megmentenie azt a megsemmisüléstől. A kápolnai csatával és előzményeivel foglalkozó fejezet azonban már nagyon megkérdőjelezhető értékű, mivel a szerző következtetéseinek jó része egy enyhén szólva kétes megbízhatóságú forráson, Alfonz Danzer Dembinski-kiadásán nyugszik, s nagy ívben megkerüli Borus József alapos és adatgazdag monográfiáját e néhány hét történetéről.

S itt érkezünk el a könyv egyik fontos problémájához, a forrásanyag és az irodalom felhasználásához. A szerző műve végén 13 oldalas bibliográfiát közöl, meglehetősen vitatható felosztásban, de hát „de gustibus...” Furcsa, hogy Kemény két röpirata az „Elméleti és összefoglaló munkák”, Kovács Lajos emlékirata pedig a „Résztanulmányok” közé soroltatott. Pontatlan néhány cím és más bibliográfiai adat is. Az engesztelhetetlenül Görgei-gyűlölő publicista neve nem Kaczány, hanem Kacziány Géza volt, Görgey István munkája nem két, hanem három kötetben jelent meg, Steier könyvének címe nem „A trónfosztás előzményei...”, hanem „Az 1849-iki trónfosztás...”, „A feldunai hadtest visszavonulásának...” c. munka szerzője nem egyedül Berkó István hanem Rédvay István, Rubint Dezső stb. is. Az viszont már enyhén szólva furcsa, hogy Strobl von Ravelsberg munkája, amelyet a szerző először Anatole Wacquand néven tett közzé (Die ungarische Donau-Armee), mindkét név alatt szerepel, előbb az „Elméleti és összefoglaló munkák”, majd a „Résztanulmányok” között.

Az átnézett anyag persze így is tiszteletet parancsol, de kénytelen vagyok azon, alább igazolandó gyanúmnak hangot adni, hogy a szerző az irodalomjegyzékében megadott művek nem mind egyikét olvasta át kellő alaposággal.

A levéltári források közül a szerző főleg a Hadtörténelmi Levéltár anyagára támaszkodott, ami, hadtörténeti jellegű összefoglalásról lévén szó, teljesen érthetőnek tűnik. Az viszont már nem az,

hogy az Országos Levéltár anyagából csupán három fondban kutatott. A Görgey-család levéltárának gazdag 1848—49-es anyagából mindössze három fasciculust nézett át, ami még csak érthető lenne, hiszen az anyag jó részét Görgey István, később pedig Barta István és Waldapfel Eszter, nemrég Katona Tamás közzétették. A Csány-iratokból mindössze az iktatókönyvet és az iktatott iratokat nézte át, a jegyzetanyagban viszont ezek jelölése is felületes, a csomószámot szinte soha nem közli a szerző. A harmadik átnézett fond Perczel Mór, főleg iratmásolatokból és az azokhoz fűzött kommentárokból áll. Teljesen kihagyta viszont a szerző vizsgálódásai köréből az OHB-iratokat, a Hadügyminisztérium iratanyagát, Klapka György és Dembinski Henrik irathagyatékát, pedig könyve bevezetőjében a gazdag hazai forrásanyag feltárását ígérte. Különösen Klapka iratanyagának figyelmen kívül hagyását sajnálhatja, mert ennek felhasználása biztosabb eligazodást tett volna számára lehetővé az 1849 februári illetve júliusi események között. Érthetetlen, hogy a Borus József által bizonyítottan kétes hitelességű Danzer-féle Dembinski-kiadás helyett miért nem Dembinski eredeti emlékiratát vette kézbe, még ha ez utóbbi messze is áll az olvashatóságtól és az ékes franciaságtól. Dembinski jól olvasható, német nyelvű igazoló jelentését viszont már mindenképpen fel kellett volna használnia.

A bibliográfiai pontatlanságok és az átnézett anyag nem teljes mivolta persze még nem minősíti a művet. Régi igazság az, hogy nem lehet úgy írni, hogy mindenki egyformán mosolyogjon az emberre, s különösen igaz ez a Görgeiről szóló művek esetében, főleg ha a szerzőnek a történetírás immáron fél évszázados adósságát kellett törlesztenie. A könyv megjelenése feletti örömmöm azonban nem mentesíthet az alól, hogy bizonyos ténybeli tévedésekre, megfogalmazásbeli pontatlanságokra és következetlenségekre, esetleg kevésbé megalapozottnak látszó következtetésekre is felhívjam az olvasó figyelmét.

Pusztaszeri az első fejezetekben nem látszik teljes biztonsággal mozogni a különböző nemzetóri kategóriák között. Tévedés, hogy 1848 augusztus—szeptemberében „a hadügyi igazgatás elközpölyezése szerint a nemzetőrséget országosan négy kerületbe kellett öszvevonni” (13. o.). Ez csak az önkéntes mozgó nemzetőrségre igaz, amelynek alakulatai felszerelés és harcérték tekintetében elvileg megközelítették a honvéadalakulatokat. Ugyanitt arról is olvashatunk, hogy Görgeinek tapasztalnia kellett a népfelkelők kedvetlenségét, amikor Szolnokra érkezett. Görgei Szolnokon nem a népfelkelés, hanem a tiszáninneri kerület önkéntes mozgó nemzetőrségének parancsnoka lett, s így az ide rendelt önkéntes mozgó nemzetörök harci moráljáról és felszereltségéről szerzett kedvezőtlen tapasztalatokat. A schwechati csata leírásánál a szerző megjegyzi, hogy míg a komáromi nemzetörök megfutottak, addig a gömöriek és a budaiak jól állták a tüzet (44. o.). A megállapítás igaz, de a komáromiak mozgósított nemzetörök voltak (gyakorlatilag népfelkelőknek megfelelő harcértékkel) a gömöriek és a budaiak viszont önkéntes mozgók, a pákozdi csata tapasztalataival a hátuk mögött.

Nem megalapozott a szerző azon megállapítása, hogy Görgei már „kezdettől fogva nem fűzött túlzott reményeket a népfelkeléshez” (24. o.). 1848 szeptember—októberi levelei tanúsága szerint ekkor még komolyan számolt annak értékével („Csak most erélyt, csak most erőfeszítést és mentve vagyunk mert a nép — könnyezve írom — a nép velünk tart!”), s csak később, Schwechat után ábrándult ki belőle végleg. A Pusztaszeri által ismertetett ozorai diadalban döntő szerepet játszó népfelkelő tömegek előtt tisztelettel adózott s elismerte érdemeiket.

Félrevezető a szerző azon megállapítása, hogy a kormány Görgeit a schwechati csata másnapján jutalmazta tábornoki ranggal. (20. o.) Ezt maga a szerző kérdőjelezi meg azzal, hogy a jegyzetekben megemlíti Görgei október 11-i tábornoki kinevezését (699. o.). Utalni kellett volna arra, hogy Görgeinek ezen kívül van egy október 28-i keltezésű tábornoki kinevezése is.

Túlzottnak tartjuk mind a pákozdi csata utáni fegyverszünet, mind a Schwechat előtti tétovázás elítélését. Jellačić még a veszített pákozdi csata után is kétszeres túlerővel rendelkezett, s a csata után biztonsági okokból elrendelt visszavonulás következtében a magyar hadsereg csaknem teljesen felbomlott. Schwechat előtt a katonai és politikai vezetés taktikai hibát követett el, de nem többet. A Windisch-Grätz-féle cs. kir. sereg egymagában elegendő volt a bécsi forradalom és a magyar hadsereg egyesült erejének felszámolására; a magyar hadsereg elvesztése viszont katasztrofális helyzetbe juttatta volna a magyar szabadságharcot.

A feldunai hadsereg felszereltségével kapcsolatban nagyjából osztrák a szerző következtetéseit, (62. o.), de némileg megfélekedezik arról, hogy a volt serezedri és honvéadalakulatok ekkor még egészen tisztességes felszereléssel rendelkeztek, s csak ezek leszámítása után lehet következtetni a hadsereg többi részének ruházati és fegyverellátottságára.

Félrevezető a december elején történt ismertetésénél az az állítás, hogy Bayer József „hamarosan hivatalos minőségben is felváltotta Pusztelnik Henrik vezérkari őrnagyot” (65. o.). Ez csak a Vácról való elvonulás után, tehát január elején történt meg.

Túlzásnak tűnik a 220 000-es támadó osztrák hadsereg. Ez az összeg legfeljebb az alacsony harcértékű és nehezen mobilizálható román és szerb felkelő tömegek beszámításával jöhet ki.

Tévedés, hogy az osztrák főszereg zöme „alaposan kiképzett és részben az itáliai hadszíntéren harchoz edzett sorhadi alakulatokból állott...” (uo.) Windisch-Grätz seregét a csehországi cs. kir. haderő és Jellačić hadteste alkotta. Az itáliai hadszíntérről ekkor még nem dobtak át nagyobb cs. kir. csapattesteket.

Érthetetlen a dunántúli hadjárat történeténél a következő jelzős szerkezet: „A délvidéki sikelektől feltüzelt Perczel...” (86. o.) Perczel a Muraközben aratott győzelmeket, ez azonban nem a Délvidék. 1848 decemberében, az osztrák támadás megindulása után, a Délvidéken éppen hadászati pátthelyzet alakult ki, ez pedig nem lehetett feltüzelő hatással, még Perczelre sem.

Pusztaszeri kijelenti, hogy „Csány iktatókönyve szerint nem ismeretes olyan levél, amely a móri csata előtti estén, tehát december 29-én íródott volna” (ti. Csánytól Perczelhez). (88. o.) Igaz, hogy Csány iktatatlan leveleket is szép számmal írt, de ez még nem lenne bizonyíték Pusztaszeri állításának téves mivoltára. Am Csány december 29-i levelét közli Mészáros Károly — Pusztaszeri irodalomjegyzékének 763. oldalán szereplő — munkája a 41. oldalon.

Félrevezető az a fogalmazás, hogy Windisch-Grätz a váci nyilatkozat „kiadása után néhány nappal” jelentkezett követe útján Görgeinél, és felajánlotta a megegyezést. E néhány nap több mint három hét volt (január 5—január 28.), s közben gyökeresen megváltozott a hadihelyzet (107. o.). Túlzás az is, hogy a herceg hajlandó lett volna komoly árat fizetni a megadásért. A „komoly” ár: pénz és szabad külföldre távozás Görgeinek. Egyszerű blöff volt ez, csakúgy, mint Rüdiger főhadnagy és Katlarov kapitány 1849 júliusi akciója, s Windisch-Grätz is kis tétellel akart nagy nyereséghez jutni.

Kossuth január 10-én még semmit sem tudott a váci nyilatkozatról, így e napról Görgeihez írott levelét nem lehet ennek következményeként feltüntetni. Az első hír a nyilatkozatról január 14-én érkezett Debrecenbe, s forrása Perczel Mór levele volt. Január 19-én, Szemeréhez írott levelében Kossuth nem nevezi Görgeit nyíltan árulónak. A pontos szöveg: „Görgei közel áll a szóhoz: áruló, ha nincs benne egészen”. (114. o.)

Érthetetlen Görgei „vélt dinasztiahűségének” említése (115. o.) mivel a váci nyilatkozatban egy szó sincs a dinasztjáról, csak az alkotmányos monarchiát említi a tábornok. Monarchizmus és dinasztizmus azonban nem egymást fedő fogalmak. A magyar forradalom 1848 szeptemberében után egyre inkább elhagyta a dinasztikus legitimitáció talaját, s saját legitimitálására a monarchizmus jóval rugalmasabb és tágabb fikcióját használta fel.

Tévedés, hogy Görgei vezérkarának javaslata ellenére döntött a bányavárosokba vonulás mellett. (121. o.) Maga írja le emlékirataiban, hogy Bayer javaslatára döntött így.

Tévedés az is, hogy „Kossuth és Mészáros hadügyminiszter még január 14-én levélben keresték fel Görgeyt selmeci főhadiszállásán” (126. o.). Görgei január 15-én kapta meg Kossuth január 8-i levelét, az elnök január 10-i levele viszont csak január 18-án érkezett Selmecre, a nem Mészárosról, hanem Vettertől származó január 12-i hadügyminisztériumi utasítással egyidőben.

A téli hadjárat leírásába súlyos topográfiai tévedés csúszott. Igaz ugyan, hogy „a Garam völgyéből a Vág völgyébe csak a Sturec-hágón keresztül lehetett eljutni”, de január 23-ról 24-re virradó éjjel Körmöcbányáról Besztercebányára Görgeinek nem a Sturecen kellett átvezetnie Aulich hadosztályát, hanem a Szkalkán. Görgei a Sturecen csak Besztercebánya kiűritése után vonult át, január 26—27-én (127. o.). Zavaró nyomdahiba, hogy Görgei január 26-án indul el Besztercebányára, s január 24-én érkezik meg oda (127—128. o.).

A tiszafüredi események leírásánál túlzottan tűnik a következő megállapítás: „A politikai vezetés nem volt képes többé maradéktalanul érvényt szerezni akaratának, amely végül is függetlenségi harcunk bukásának egyik fő okává hatalmasodott. A kormány tevékenységét kritizáló katonai ellenzék az összpontosítás és a csata előkészítése körüli kapkodás, tehetetlenség során felmérhette erőit és esélyeit a nyílt fellépés előtt” (180. o.). Az első megállapításban egy olyan általánosítás rejlik, amely éppen a példaként felhozott hadseregre nem igaz; a kormány ugyanis a Görgei-féle hadsereg engedelmességére mindvégig számíthatott. A második állítás azért téves, mert 1848—49-ben nem volt szervezett katonai ellenzék, még a Görgei-féle hadseregben sem. A kormány rendeleteivel szembeni engedetlenségben éppen azok a hadvezérek jártak elől, akik vagy nem is voltak ott Tiszafüreden (Perczel, Bem), vagy, mint Dembinski, az itt történtek szenvedő alanyai voltak. A hadseregparancsnokok későbbi engedetlenkedéseit nem egy ilyen, nem is példa nélkül álló „puccs” (gondoljunk Kiss Ernő eltávolítására 1849 januárjában) inspirálta, hanem katonai sikereik, s saját személyük indokolt vagy indokolatlan túlértékelése.

Félrevezető a tiszafüredi események forrásainál külön említeni Horváth Mihály és Szemere munkáit. Horváth a Tiszafüredre (s általában Görgeire) vonatkozó szövegeinek jó részét — idézőjellel vagy anélkül — Szemere hírhedt jellemrajzából vette át, s így ez esetben is egy, és nem két forrásról van szó (187. o.). Tévedés, hogy a szereplők memoárjain kívül egyéb hitelesnek

mondható forrásunk nincs. Szemere Bertalan e napokban kelt kormánybiztosi jelentéseit már Steier Lajos is közzétette.

Szintén eléggé erőltetett az a magyarázat, mely szerint „Az ellenállás folytatása érdekében a dinasztiaellenes és »függetlenségi« erőknek kompromisszumra kellett kényszeríteniök az »alkotmányos skrupulusok« dédelgetőit” (208. o.). Tiszafüreden nem politikai kompromisszum született. A tisztikarnak nem a Dembinski képviselte politikai irányvonal, hanem az agg hős hadvezéri ténykedése ellen volt kifogása. A tét az volt, hogy hozzáértő, vagy a kormány utasításainak vakon engedelmeskedő katona kerül-e a hadsereg élére. A katonai diktatúrára vonatkozó szövegek pedig kb. annyi komolysággal és vesztéllyel bírtak, mint Perczel hasonló jellegű fogadkozásai 1849 januárjában vagy májusában.

Igen jól összefogott az a summázás, amelyet Görgei 1848 októbere és 1849 februárja közötti működéséről olvashatunk (209—213. o.). Kár, hogy a szerző a későbbiekben nem alkalmaz ilyen összefoglalásokat. Félrevezető viszont, hogy Leiningent és Poeltenberget már ekkor tábornokként említi, illetve hogy előbbi a Görgei-hadtest parancsnoki karához sorolja (212. o.)

A tápióbicskei csata előtti diszpozíciók leírásába is hiba csúszott. Az Aulich-hadosztálynak április 4-én Jákóhalmáról nem Egerfarmosra, hanem Farnosra kellett vonulnia (241. o.). Jákóhalmától Egerfarmos kb. 60 km ÉK-i irányban, Farnos pedig kb. 25 km DNy-i irányban.

Gáspár András a hatvani csata napján még nem volt tábornok (243. o.). Tábornoki kinevezését éppen a hatvani csatának köszönhetta.

Túlzottnak tűnik az a megállapítás, amely szerint a tápióbicskei csata miatt nem kerülhetett sor a gödöllői környéki bekerítő hadműveletekre és az ellenség megsemmisítésére (247. o.), s ezt maga a szerző is megkérdőjelezi (251. o.). Valójában Windisch-Grätz azért vonta vissza csapatait Isaszeg vonalába, mert a magyar főerők állásáról ellentmondó híreket kapott, s képtelen lévén tisztán látni, inkább a visszavonulás mellett döntött. A tápióbicskei csata tehát nem befolyásolta lényegesen az események alakulását.

Tévedés az, hogy Kossuth a tiszai átkelés után nem jelent meg a csapatoknál (264. o.). Ha ezt Pusztaszeri az egész hadseregére értette, akkor igaza van, de ezt Kossuth Gödöllő előtt semmiképpen sem tehetné volna meg, mivel az összpontosításra is csak itt került sor.

Tévedés, hogy Klapka és Gáspár közül csak Klapka írta meg az emlékezéseit (265. o.). Gáspár élete végén szintén elkészítette memoárjait, de ezekből csak részleteket ismerünk, Bartha Albert közlésében, s jelenlegi hollétük ismeretlen.

A gödöllői haditanács és a függetlenségi nyilatkozat tervének felvetése kapcsán leírtak végkövetkeztetése több mint megkérdőjelezhető. Semmilyen jel nem utal arra, hogy Görgei provokatív jelleggel adta volna beleegyezését a detronizáció kimondásához, hogy ezzel kedvezőbb helyzetet teremthessen „egy katonai hatalomátvételre és a dinasztiaival való méltányos kiegyezésre” (274. o.). Ha a tábornoknak ilyen szándékai lettek volna, ugyan miért kontrázott volna rá Kossuthra az április 10-i lévai kiáltvánnyal, később pedig az április 29-i komáromi szózáttal, amikor ezzel legfeljebb „dinasztikus érzelmű” tisztikarát zavarhatta meg?

A váci csata leírásánál a szerző teljesen figyelmen kívül hagyta Rubint Dezső alapvető, a mű irodalomjegyzékének 769. oldalán szereplő tanulmányát. Ezt felhasználva ugyanis nem állíthatná azt, hogy Götz hadtestének teljes bekerítése Klapka késedelmeskedése miatt maradt el (287—289. o.). Damjanich ugyanis nem az I. hadtest egészét, csupán a Bobich-dandárt küldte az osztrák hadtest megkerülésére, a hadtest másik négy dandára tartalékban maradt és a főserg Pest alatt maradt részeivel tartotta az összeköttetést.

A Függetlenségi Nyilatkozat hatásának leírásánál a szerző, sajnos, figyelmen kívül hagyta Ludvigh János április 18-i jelentését, ellenben felhasználta Szemere e tekintetben is minden hitelességet nélkülöző Görgei-jellemrajzát. A Ludvigh és Görgei között lezajlott párbeszédéről Ludvigh említett jelentésében kívül Ludvigh — Pusztaszeri irodalomjegyzékében sajnos nem szereplő, de idevonatkozó részeiben Horváth Mihály munkájának II. kiadásában idézett — emlékirata nyújt tájékoztatást. Ezekből kiderül, hogy Görgei ugyan meglepődött a detronizáció hírére, de a Függetlenségi Nyilatkozatnak csupán időszerűségét kérdőjelezte meg, tartalmát nem, az ellene való fellépést pedig egyértelműen elutasította.

Téves az a Görgey István adatai alapján leírt állítás, hogy a VII. hadtest tisztjei nem keresték fel ellennyilatkozatukkal a fővezért, s hogy Görgei az április 29-i komáromi szózáttal megelőzte őket (313—314. o.). Steier Lajos közölte azt a két emlékiratot, amelyet a hadtest tisztikara nevében Molnár Ferdinánd alezredes juttatott el a fővezérhez. Az április 29-i szózáttal Görgei nem-hogy nem előzte meg őket, hanem éppenhogy egyértelműen tudomásukra hozta: pártérdekkel sérelme miatt nem hajlandó megbontani az ország és a hadsereg egységét. Nincs tehát semmi bizonyíték arra, hogy Görgei ekkor a tárgyalások gondolatával foglalkozott volna a Bécs elleni offen-

zíva helyett, s ezt olyan kortársi emlékirók adatai erősítik meg, mint Vukovics Sebő vagy Ludvigh János (315. o.).

A Buda ostromával kapcsolatos fejtegetései során a szerző többször is ellentmondásba kerül önmagával (1. pl. a Guyon által küldendő ostromágyúk kérdését, 318., 349—50., 368—69. o.). Nem értünk egyet azzal a megállapítással, hogy Buda bevétele katonai hiba volt (382. o.). A Bécs elleni közvetlen támadás nehézségeit maga a szerző is elismeri (326., 338—41. o.), s méginkább meggyőzhető volna őt erről a magyar és az osztrák hadsereg április 25-i illetve május 1-i hadrendje (HL 1848—49. iratok. 31/101 ill. 25/500.), amelyek szerint az osztrák hadsereg Bécs előtt mind tüzérsegi, mind élőerő tekintetében kétszeresen felülmúlta a magyart.

Tévedés, hogy Kossuth Guyon és Lenkey tábornokot párhuzamosan nevezte ki komáromi várparancsnokká, azzal a feltétellel, „hogy az veheti át a parancsnokságot..., akinek előbb sikerül bejutnia” (317. o.). Kossuth ugyanis Guyont a vár, Lenkeyt viszont csak a várórség parancsnokává nevezte ki, tehát Lenkeyt eleve alárendelte Guyonnak.

Tévedés az is, hogy Perczel és Dembinskit azért távolították el, mert a hadügyminisztériumnak való alárendelésük ellen nyilatkoztak (424—425. o.). Perczel leváltásának közvetlen oka a kátyú vereség volt (június 7.), Dembinski pedig már május 24-én lemondott (408—409. o.), még mielőtt Görgei említett rendeletét kiadta volna.

A komáromi összpontosítás vitája és Görgei „engedetlenségének” kérdése kapcsán leírtak egyszerűen zavarosak. Így pl. a szerző Görgei június 30-án Kossuthhoz írott első levelét kétszer is ismerteti (493—496. o. illetve 500. o.), előbb a Csány—Aulich—Kiss-féle küldöttség megérkezése előtt, majd annak távozása után, feltételezve, hogy a tábornok már a küldöttség megérkezése előtt tudott a június 29-i haditanács határozatairól. (494. ill. 497. o.). Hogy ez utóbbi állítás egyértelműen téves, az kiderül a levelek tartalmából és iktatószámából. Görgei június 30-i első levelét, amelyben a Komáromban maradás mellett nyilatkozott, még a kormány határozatának kézhezvétele előtt, Kossuth június 29-i, Bayerhez írott levelére írta válaszként. A második, a levonulást megígérő levelet már Kossuth június 29-i, a szegedi összpontosításra vonatkozó határozatára írta válaszként. A kormány és Görgei közötti félreértés oka az volt, hogy Görgei első levelét futár útján küldte a kormányhoz, míg a másodikik az említett küldöttség vitte Pestre. Kossuth ez utóbbit kapta meg előbb, s így érthetően, de nem jogosan, a második levélben foglalt ígéret visszavonásának tekintette, s ezért határozott Görgei leváltása mellett. Az viszont már egyszerűen képtelenség, hogy Kossuth június 30-án éjjel írott levelére Görgei még aznap válaszolt volna (500. o.).

A szerző az 520. oldalon Klapka harmadik emlékirata alapján ismerteti a főparancsnokság egy július 3-i levelét, s kijelenti, hogy ez valószínűleg nem létezett, holott a levél eredetije megtalálható az Országos Levéltárban (R 295. Klapka-iratok 1. csomó, 3. tétel, 1849. július iratok 7—8. f.), magyar fordítását pedig közli Görgey István gyakran idézett munkája, Klapka első emlékirata alapján. Mészárosról a rendeletben egyszerűen azért nem esik szó, mert ő írta alá azt.

Megalapozatlannak tűnik az az állítás, hogy Görgeinek 1849 július végén az oroszokkal folytatott tárgyalások idején „ügyelni kellett arra is, hogy a hadseregben egyre nyíltabban fellépő és a megadás mellett agitáló ellenzéket a többség erejével elszigetelje...” (560. o.). Ilyen „ellenzék” léteére egyszerűen nincs bizonyíték.

A fővezéri vitáról leírtakban megint több a pontatlanság. A július 21-én megnyílt nyilvános ülészekban a fővezéri kérdésről nem esett szó, azt ugyanis zárt ülésen vitatták meg. (577—578. o.). A július 21-i nyílt ülésen Hunfalvy csupán Buda ostroma és az országgyűlés Debrecenből Budára költözése indokairól érdeklődött, s csak utalt a fővezéri kérdésre, mint amely nyugtalanítja a népet, Görgeiről viszont egy szót sem szólt. Érthetetlen, hogy a szerző ezúttal miért Mészáros pontatlan emlékezéseire, s nem a július 21-i ülés jegyzőkönyvére támaszkodott. A Mészárostól idézettek nem a július 21-i nyílt és a július 25-i zárt, hanem a július 27-i zárt ülésre vonatkoznak. Ezt már Barta István tisztázta Hunfalvy Pál munkája és Szemere Kossuthhoz intézett július 27-i levele alapján a Kossuth Lajos összes munkái XV. kötetének 784. oldalán.

A debreceni csata kérdésében a szerző ismét nem tanulmányozta kellően az irodalomjegyzékében szereplő művek egyikét, Gyalóky Jenő akadémiai székfoglalóját (768. o.). Görgei Nagy Sándorhoz intézett eredeti parancsa ugyanis nem egyezik meg „tartalmilag pontosan” a Pongrácz István által 1867-ben közzétett változattal (608—609. o.). Görgei eredeti parancsa ugyanis nem támadásra utasította a tábornokot, csupán az ellenség visszaverésére, s ezt maga a szerző is elismeri (uo., illetve 611. o.). Utóbbi helyen ugyan némileg zavarossá teszi saját fejtegetését, amikor ellentétbe állítja az ellenség visszavetését és a védelmi pozícióból folyó ütközetet. Megjegyzendő még, hogy Görgei nem azért módosította az eredeti parancsot, mert tudomást szerzett az orosz főerők tiszai átkeléséről, hanem azért, mert Pongrácz a hadtestparancsnokság nevében maga javasolta az ütközetet, s Görgei csupán nyugtázta a javaslatot (uo.). Önellentmondásba keveredik a szerző ott is, ahol előbb — elfogadva Gyalóky Jenő egy korábbi, a bécsi levéltári anyag feldol-

gozása előtti tanulmányának értékelését — megrója Görgeit, mert az Nagy Sándorra bízta az elővéd feladatát, majd igazat ad Görgei „Gazdátlan levelek” c. művében leírt érveinek, amely e lépést teljesen korrektnek és érthetőnek mondja (610. illetve 616—617. o.).

Tévedés, hogy Szemere „Kossuth augusztus 4-én kézhez kapott leveléből értesült Dembinski szőregi vereségéről és újabb visszavonulásáról...” (619. o.). A szőregi csatavesztés ugyanis csak augusztus 5-én történt. Kossuth augusztus 1-i levelében csupán Szeged kiürítéséről és a hadsereg Szőregre vonulásáról értesítette a miniszterelnököket.

Újabb önellentmondás: A szerző előbb idézi Csány, Aulich és Vukovics közös lemondólevelét, majd kijelenti, hogy a közös lemondólevelével nem ismeretes (661. illetve 665. o.).

Érthetetlen az a következtetés, hogy Kossuth „mintegy örökletes államfőként, további rendelkezési jogot helyez kilátásba önmagának” (664—665. o.). A szerző nyilván félreértette Kossuth búcsúkiáltványának sorait: „...addig, míg a nemzet hatósága szerint intézkednék, a legfőbb polgári s katonai kormányzati hatalmat Görgey Arthur tábornok úrra ruházom”. Az első mellékmondat alánya ugyanis nem Kossuth, hanem a nemzet, Kossuth tehát egyszerűen visszazármaztatta az intézkedés jogát a nemzetre, s csupán annak ellenkező értelmű intézkedéséig ruházta a teljhatalmat Görgeire.

Tévedés, hogy Zámibelly Lajos és Markovics Adolf, az osztrákok előtti fegyverletételre szavazó két törzstisztt, az osztrákoknak adta meg magát (678. o.). Ők is Rüdiger előtt tették le a fegyvert.

A Görgei által Rüdigernek átadott kérelmi lista pontjainak idézése szintén pontatlan. A szerző ezúttal Görgey István munkájára támaszkodik, ahelyett, hogy a Pach Zsigmond Pál által egyszer már közzétett eredeti okmányt idézné, pedig ez a tanulmány is szerepel irodalomjegyzékének 769. oldalán. Így az eredeti okmányban nem esik szó az 1848-as alkotmány érdekében teendő cári közbenjárásról, s a hadsereghez csatlakozott polgári személyek részére adandó amneszticiáról (681—682. o.).

Sajnos, még az epilógusba is csúszott két tévedés. Görgei nem a lauril-, hanem a laurinsavat fedezte fel, s nem Visegrádon, hanem Budapesten hunyta le örökre szemét a XIX. század legnagyobb magyar hadvezére (692. o.).

Az előzőekben felemlített sajnálatos problémák és tévedések túlnyomórészt elkerülhetők lettek volna, ha a szerző ragaszkodik munkája előzetes szaklektorálásához — ha a kiadó ezt nem igényelte is.

Pusztaszeri stílusa tárgyilagos, látszólag szenttelen, bár — mint ez már témaválasztásából is kitűnik — végig nagy rokonszenvvel szól Görgei tevékenységéről. Nem esik azonban a túlzott tömjénezés hibájába sem, s időnként utal hősnéinek hibáira és emlékezetbeli tévedéseire is. Fogalmazásmódja gördülékeny ott, ahol maga beszél, de a forrásidézeteket nem mindig sikerült szerencsésen beépítenie szövegébe. Teljesen fölösleges és a szöveget indokolatlanul megterhelő volt a különböző hadfelszerelési kimutatások főszövegbe való beépítése; ezeket nyugodtan lehetett volna jegyzetben is közölni.

Bosszantóan sok a nyomdahiba a forrásidézetekben és az elírás a főszövegben. Így pl. a váci nyilatkozat szövegében határsértés *határvédés* helyett (104. o.), valamint *valamig* helyett (105. o.), ónodi *ondódi* helyett (109. o.), „a fővárosok ágyúztatásnak tétessék ki”, *tétessenek ki* helyett. A 162. oldalon Dembinski *Beniczky* helyett, a 227. oldalon április *március* helyett, az 520. oldalon június *július* helyett. Téves néhány név írása (Pöltenberg és Alsószély — *Poeltenberg* és *Alsószeli* helyett).

Pusztaszeri könyve nem igazán jó könyv. Mint e, talán kissé hosszúra nyúlt hibajegyzékből is kiderült, a szerző 1. nem nézte át a gazdag hazai forrásanyag könnyen hozzáférhető és a téma szempontjából nélkülözhetetlen részeit; 2. a felhasznált irodalom jegyzékében szereplő kulcsfontosságú tanulmányokat mellőzött a feldolgozásban, megoldott kérdések „tisztázását” vállalva magára; 3. könyve kétségkívül jó hadtörténeti részeinek színvonalát meg sem közelítik politikátörténeti fejtegetései.

Mégis, örülnünk kell ennek a könyvnek, mert a szerző olyasvalamire vállalkozott, amire immár 50 éve senki sem: Görgei Arthur 1848—49-es működésének aktuálpolitikai felhangoktól mentes bemutatására. S bár a pszichológia nem erős oldala a szerzőnek, végre nem egy megszemélyesített osztály- vagy rétegérdeket, hanem egy — tévedésektől nem mentes, de a szabadságharc ügyét szívvvel-lélekkel szolgáló és vállaló — embert láttunk megelevenedni a könyv lapjain.